

Odlučitelná předpona *preč* a prefix *wot-* ve starší hornolužické srbštině a jejich role při gramatikalizaci slovesného vidu*

Katja Brankačkec
Slovanský ústav AV ČR, v.v.i.
katja.brankackec@gmx.de

ABSTRACT: This paper deals with the Upper Sorbian verb particle *preč* in comparison to its synonymous prefix *wot-*. The question is raised, whether those two elements can form aspect pairs of the type *preč hić* (ipf.) – *woteńć* (pf.). On the basis of a corpus of an Older Sorbian Bible translation, about 100 examples of the particle *preč* and about 50 examples of the prefix *wot-* are examined. According to the examples from the examined text, it seems that the particle *preč* is as much integrated into the system of Sorbian word formation, as would be necessary to form such ipf. aspect partners systematically. In the corpus, there is only one potential aspect pair *preč hić* / (*preč*) *woteńć*. However, those verbs show only a low level of aspectuality. Where the particle *preč* is used in Older as well as in modern Upper Sorbian, the influence of the German equivalent of the verb and other lexical factors are of greater importance. In addition, verbal aspect in Older Upper Sorbian seems to be grammaticalized only to a low degree. Therefore the necessity to form an ipf. partner for a prefix verb does not occur very often.

A question of debate remain those examples in narrative passages, where pf. (aorist) forms are combined with ipf. (imperfekt) ones. A larger corpus of narrative texts should show, whether the choice of aspect in those passages is given lexically or by co-accidence, or whether there is a functional distribution similarly as in Czech.

1 Úvod: Odlučitelné předpony v lužické srbštině

Odlučitelné předpony jsou prvky většinou adverbialního nebo prepozicionálního původu, které se slovotvorně používají ve spojení se slovesem podobně jako v němčině (Verbpartikeln, Präverbien, srov. např. Fleischer/Barz, 2007; Šimečková, 1994 a 2002). Jsou doloženy už v nejstarších (delších) lužickosrbských textech, a to jak ve směrovém (direkcionálním), tak v přeneseném významu, srov. následující příklady s předponou *won*:

- (1) 1728: *Na to džefſche Loth wohn, a reczeſche ſe βwojimaj pſchichodnymaj βynomaj, kotrajž jeho džowzj wfacž chzjeſchtaj, a džefſche: Stantaj a džitaj ſtego mjeſta, pſchetož ton KNES budže to mjeſto ſkaſycž, ale jimaj βo to ſdaſche βmjefchne bydž.*

1976: *A Lot wuńdže a řečeſe ze swojimaj přichodnymaj synomaj, kotrajž chcyſtaj ſo z jeho džowkomaj woženíc, a rjekny: „Chěťře preč z tutoho měſtna, přetož Jahwe město zničí!“ Jeho přichodnaj synaj pak ſej myſleſtaj, zo žortuje.*

Lutherbibel: *Da gieng Lot hinaus / vnd redet mit seinen Eidam / die seine Töchter nemen solten / Machet euch auff / vnd gehet aus diesem Ort / Denn der HERR wird diese Stad verderben / Aber es war jnen lecherlich.*

(Gen 19.14)

* Tento příspěvek vznikl v rámci projektu Distribuce a funkce minulých tvarů ve starší lužické srbštině, staré češtině a polštině (Distributions and functions of past forms in Older Sorbian, Old Czech and Old Polish) č. P406/11/P424 podpořeného Grantovou agenturou České republiky (GAČR).¹ lexikalizované a/nebo kalka

- (2) 1728: *A Pharao menowafche Josefpha (Safnath Paneach) potajneho radžiczela. A da jemu žonu, Afnathu, Potiphera mjefchnika wOni džowku. Tak cženifche Joseph wohn, šo bu Egiptowfki kraj wobladal.*

A won bjefche zizeczī ljet stary, jako won pfched Pharaonom, Egiptowfkim kralom stejefche. A wotendže wot Pharaona, a pfcheczaha zyły Egiptowfki kraj.

1976: *Farao spožči Józefej mjeno Cofnat-Paneach a da jemu Asenatu, džowku Poti-Ferasa, měšnika z Ona, za žonu. Potom pućowaše Józef po Egiptowskej.*

Józef bě třiceći lět, jako stejefe před faraonom, egyptowskim kralom. A Józef woteńdže wot faraona a přepućowa wšón kraj Egiptowsku.

Lutherbibel: *Vnd nennet jn / den heimlichen Rat / Vnd gab jm ein weib Asnath die tochter Potiphera des Priesters zu On. Also zog Joseph aus / das land Egypten zu besehen /*

Vnd er war dreissig jar alt / da er fur Pharao stund / dem könige in Egypten / Vnd fuhr aus von Pharao / vnd zoch durch gantz Egyptenland.

(Gen 41.45, 46)

Stejně jako v němčině může odlučitelná předpona stát v kontaktní pozici, tj. přímo před slovesem, nebo (méně často) v pozici distanční, často na konci věty. Kromě předpon adverbialního a prepozicionálního původu zná hornolužická srbština i další typy substantivního, verbálního a adjektivního typu (srov. např. Bayer, 2006:180n.). Podobné jevy najdeme v dalších slovanských mikrojazycích, které jsou v úzkém kontaktu s němčinou (Bayer, 2006).

Odlučitelným předponám v lužické srbštině připsala řada badatelů roli při tvoření sloves dokonavých (Ščerba, 1915:120) resp. nedokonavých (Michalk, 1959; 1961; 1962; Toops, 1993; 2001a; 2001b; Brijnen, 2000; Scholze, 2007). Prozkoumat souvislost odlučitelných předpon se slovesným videm v hornolužické srbštině je cílem tohoto příspěvku. Přitom se omezíme na předponu *preč* v porovnání s jejím (zdánlivým) synonymem mezi pevnými předponami *wot-*.

2 Něco o vidu v lužické srbštině

V současné hornolužické srbštině máme podle nejnovějších studií jen slabě gramatikalizovaný vid, který dovoluje vyjádření aktuální přítomnosti i dokonavým slovesem (Breu, 2000a:54n) a který nedovoluje rozlišování incidence, současnosti a sledu dějů (Breu, 2000a:56n). Slovesa se sufixem *-owa-* – jediným sufixem produktivním při tvoření nedokonavých sloves – mají často silně iterativní význam (Toops, 2001a).

O vidu ve starší lužické srbštině víme jen málo definitivního. Podle starých gramatik lze předpokládat, že i starší lužická srbština měla slovesný vid (Wölke, 2005:241nn). Přestože se už ve starší lužické srbštině tvoří analytické futurum pravidelně i od dokonavých sloves (Wölke, 2005:247nn), zmiňují se některé staré gramatiky o futurálním významu přítomných tvarů dokonavých sloves (Wölke, 2005:245). Dále se většina gramatik zmiňuje o rozdílu tvoření syntetického préterita u dokonavých a nedokonavých sloves. Tento rozdíl je nejsilnějším argumentem pro existenci gramatikalizovaného vidu ve starší lužické srbštině: odchylek od tohoto pravidla jsme ve svém korpusu našli jen velmi málo (srov. Brankačec, 2008; v tisku).

3 Korpus

Vytvořili jsme korpus zhruba 2000 slovesných tvarů s odlučitelnou předponou na základě pěti biblických knih (Genesis, 1. kniha Samuelova, Jeremiáš, Pláč Jeremiášův, Matouš) v překladech Bible z roku 1728 a 1960–1976. Dále jsme příklady srovnávali s Lutherovým překladem (1545), který byl pro lužickosrbský text z roku 1728 východiskem.

Pro tuto studii vznikl z daného celku korpus 104 příkladů s předponou *preč* (ze všech knih) a 53 příkladů s předponou *wot-* (především s knihy Genesis).

4 Význam a distribuce *preč* ve starší hornolužické srbštině

Ve významu ‚pryč‘ konkuruje předponě *preč* adverbium *wotsal* (‚odtud, pryč‘) a předpona i adverbium *tam* (‚tam‘), s nimiž se *preč* často kombinuje. Zatímco *wotsal* a *tam* se nejčastěji používají jako adverbia, zdá se, že *preč* se nejčastěji používá slovotvorně. Velmi okrajově se vyskytují i použití v přeneseném významu. Slovesa s předponou *preč* v přeneseném významu jsou však podle našeho korpusu jen okazionální. V lužické srbštině je jako odlučitelná předpona se stejným významem doložena i výpůjčka *fort* (Bayer, 2006:199n.), v našem korpusu se však tato předpona nevyskytuje.

Mezi 104 výskyty předpony *preč* dominuje směrový význam (72 příkladů), abstraktnější význam najdeme pouze 32krát, a to vždy jen s lehkou abstrakcí: Subjekt, resp. objekt (agens) není fyzicky hmatatelný předmět nebo živý tvor, ale abstraktní věc (např. hřích, osud). Jedná se vždy o okazionalizmy, které mají zpravidla předlohu v německém výchozím textu. Pro naši analýzu, týkající se role předpony ve vidovém systému, nehrají abstraktní odvozeniny žádnou roli, nevyskytují se zde totiž žádné potenciální vidové páry.

V direkčním významu se předpona *preč* používá především s gramatickými slovesy pohybu (*preč čeríc, preč chodzić, 17x preč hić, 2x preč woteńć, 2x tam preč hić, 2x wotsal preč hić, 2x preč po-+hić, wotsal preč woteńć, tam preč woteńć, tam preč po-+hić, 2x preč lećć, preč wjesć, preč wjezć*), ale i s dalšími slovesy označujícími pohyb, a to jak s intransitivními (9x *preč čahnyć, 4x wotsal preč čahnyć, jaty preč čahnyć, preč wotčahnyć, so preč kradnyć, so preč měć, tam preč wustupić*) tak i s transitivními (2x *preč brać, preč čiskać, 2x preč pušćić, so tam preč pušćić, preč pólac, preč torhnyć, 9x preč wzac, zebrać so preč*).

Těmto výskytům předpony *preč* odpovídají v Lutherově překladu nejčastěji odlučitelné předpony *weg* (14x), *davon* (10x), *hin* (10x) nebo *von dannen* (8x), kromě toho se vyskytují jejich různé kombinace: *dahin* (2x), *hin weg* (2x), *von dannen furbas* (3x), *von dannen weg* (1x), *von dannen aus* (1x), *hinaus weg* (1x), *aus* (3x). Dále se vyskytují další směrové předpony (3x) a simplex s předložkovou frází *von* (6x) nebo *über* (1x), jen v 6 příkladech nacházíme v Lutherově překladu simplex bez předložkové fráze.

V moderním překladu odpovídá těmto slovesům nejčastěji sloveso s předponou *wot-* (27x) nebo s touto předponou a dalším adverbium (*wottam / wottud wot-* 3x); kromě toho najdeme třikrát sloveso *wotsalić so* ‚vzdálovat se‘, případně v kombinaci s adverbium *wottam* (1x).

Adverbia *wottam / wotsal / tam / dale* (10 příkladů) nenahrazuje nový překlad vždy předponu *preč*, ale někdy spíš *wotsal* nebo *tam* ve starém překladu, které se tam s *preč* kombinuje. V moderním překladu nacházíme i slovesa s jinými prefixy (14x), simplex (14x) nebo simplex s předložkovou frází *wot* (1x), v jednom případě se předpona *preč* zachovala.

V přeneseném významu se používá *preč* ‚prýč‘ jako metafora ve slovesech jako např. s významem ‚odebrat, sebrat‘ nebo ‚zatknout do vězení‘, srov. následující tabulku 1:

1728	1960–76	Luther
2x <i>preč měc</i>	2x <i>měc</i>	2x <i>dahin haben</i>
11x <i>preč wjesć</i>	8x <i>wotwjesć, wotwlec, wuhnać, sputać hić</i>	8x <i>wegführen, hinführen, gefangen wegführen, wegtreiben</i>
9x <i>jaty preč wjesć</i>	3x <i>wotwjesć, wotwlec, zajec, wuhnać, wjesć, sobu wzać, ćahnyć (dyrbjec)</i>	3x <i>wegführen, 3x gefangen wegführen, 2x fangen, wegfangen</i>
<i>dale preč wjesć</i>	<i>wuhnać</i>	<i>wegführen</i>
9x <i>preč wzać</i>	<i>wzać, 3x wotewzać, 3x womjelknyć, wostajić</i>	2x <i>nehmen, 3x wegnehmen, aufheben, hinweg haben, heraus nehmen, wegtun</i>

Tabulka 1: Příklady s předponou *preč* v přeneseném významu

5 Význam a distribuce *wot-* ve starší hornolužické srbštině

Předpona *wot-* se podle Wenera (2003:157nn) v hornolužické srbštině používá kromě směrového významu ‚prýč‘ (např. *woteńc*) v egresivním významu (např. *wotboleć*), ve smyslu zničení jednoty (např. *wotłamac*) a v lexikalizovaných derivátech (např. *wotewrić*) a dále k tvoření kalků z německých sloves s *ab-*, *ent-*, a *weg-*.

Německé předpony *ab-* a *ent-* s ní mají společný v první řadě význam zničení jednoty (např. *abbrechen, entzweien*). Kromě toho má německé *ab-* egresivní význam (např. *abheilen*), ale také směrový význam ‚prýč‘ (např. *abfahren*). Jinak než lužickosrbské *wot-* může *ab-* označit dále intenzitu (např. *abzielen, abschätzen*) nebo směr dolů (např. *absteigen*), srov. Kühnold, 1973:144n. Německé *ent-* má navíc význam odstranění (např. *entchloren*), který v kalkích s lužickosrbským *wot-* najdeme (např. *wotnacifikować, entnazifizieren*), srov. Wexler, 1972).

V našem korpusu se vyskytují četná slovesa s *wot-*, která byla hodnocena jako synchronně neprefigovaná už pro 18. století. K nim patří *wotewrić, wotpočować* a *wotmołwić*, která jsou v knize Genesis doložena 7x, 6x a 84x. Simplexy těchto sloves nejsou doloženy, v případě *-wrić* a *-počować/-poćeć* ani jiné prefigace.

Mezi ostatními doklady s předponou *wot-* v korpusu dominuje směrový význam s bází se slovesy *hić* (19x), *-chadzeć* (2x), *ćahnyć, hnać* (2x), *waleć* (3x), *połožić* (2x), *wobroćić so* (3x), *sedlać*. Egresivní význam je zastoupen jen v jednom dokladu slovesa *wotžarować*, přičemž zde můžeme předpokládat, že Wenerova podmínka chybějící kontroly agentu je splněna, pokud sloveso interpretujeme v tom smyslu, že skončila někomu pevně stanovená doba držení smutku. O zničení jednoty jde ve slovesech *wottorhnyć, wotdźelić* (6x), *wotłamac, wotstupić, wotpadnyć*. Stejně jako u příkladů se směrovým významem máme i v této skupině hodně paralel k německým ekvivalentům, zejména *abfallen*.

Kromě toho se vyskytují další příklady s předponou *wot-*, které lze zařadit jedině do skupiny lexikalizací; často zde jde o vliv německého ekvivalentu s předponou *ab-*: *wotkazać, wotpušćić* (2x), *wotćakać, woteběrać* (2x), *wotćahnyć*.

Kombinace obou synonymních předložek (např. *preč wotćahnyć*) jsou poměrně vzácné, dohromady se v knize Genesis nacházejí jen 2 takové příklady, v celém korpusu 5 příkladů.

Následující tabulka 2 ukazuje přehled všech výskytů prefixu *wot-* v našem korpusu a jejich ekvivalentů v ostatních překladech. Pro lepší přehled jsem přidala i kolonku s údajem, do jaké významové skupiny byly v této studii zařazeny.

1728	1976	Luther	významová skupina
<i>woteběrać</i>	<i>nabyć so (žiwjenja)</i>	<i>abnehmen</i>	lex. ¹
<i>wotćahnyć</i>	<i>wzac wot (prep)</i>	<i>verlassen</i>	lex.
<i>wotćakować</i>	<i>dlić so</i>	<i>verziehen</i>	lex.
<i>wotpušćić</i>	<i>dać</i>	<i>lassen</i>	lex.
<i>wotsedlać</i>	<i>wotsedlać</i>	<i>abzäumen</i>	lex.
<i>wotwažić</i>	<i>wotwažić</i>	<i>darwiegen</i>	lex.
<i>wotpadnyć</i>	<i>wotpadnyć</i>	<i>abfallen von (prep)</i>	zničení ²
6x <i>wotdźelić</i>	2x <i>wotdźelić, wusměrić, zwuběrać, rozeńć so, wotsalić so</i>	<i>scheiden, sondern, absondern, aussondern, 2x scheiden von (prep)</i>	zničení
<i>wotžarować</i>	<i>dožarować</i>	<i>austrauern</i>	egresivní
<i>preć wotćahnyć</i>	<i>ćahnyć</i>	<i>hinziehen</i>	dir. ³
11x <i>woteńć</i>	8x <i>woteńć, wróćić so, wotsalić so, dale hić</i>	5x <i>hingehen, 2x hinziehen, gehen von (prep), ziehen von (prep), hinaus gehen von (prep), ausfahren</i>	dir.
<i>wotsal preć woteńć</i>	<i>wottud wotćahnyć</i>	<i>von dannen ziehen</i>	dir.
<i>wotehnać</i>	<i>preć pósłać</i>	<i>treiben von (prep)</i>	dir.
<i>zaso wotehnać</i>	<i>wróćo přinjesć</i>	<i>wiederbringen</i>	dir.
2x <i>wotpoložić</i>	2x <i>wotpoložić</i>	<i>legen von (prep), ablegen</i>	dir.
3x <i>wotwalić</i>	3x <i>wotwalić</i>	3x <i>wälzen von (prep)</i>	dir.
<i>wotwjeseć</i>	<i>wotwjeseć</i>	<i>entführen</i>	dir.

Tabulka 2: Příklady s předponou *wot-*

Porovnání ukazuje, že se užívání předpony *wot-* ve starší hornolužické srbštině značně liší od jejího užívání v moderním jazyce. Je otázkou, nakolik se u některých příkladů jednalo v tehdejší lužické srbštině o okazionalismus, nebo zda se změnil význam a/nebo distribuce významů *wot-*, v úvahu můžeme brát i reakce lužické srbštiny na vývoj němčiny: příklady pro takové změny jsou zejména *woteběrać* – *abnehmen* ‚ztrácet sílu, umírat‘, *wotćahnyć* – *verlassen* ‚entziehen; zabavit‘. U Luthera najdeme na odpovídajícím místě velmi často předložkovou frázi s *von*, jejíž lužickosrbský ekvivalent *wot* ‚od‘ je homonymní s předponou *wot-*.

² zničení jednoty

³ směrový význam

6 Potenciální vidové páry v korpusu

Jediný význam, který mají předpony *preč* a *wot-* společný, je směrový. Ten v našem korpusu dominuje u obou předložek. Pro přiřazování derivátu s *preč* a *wot-* hraje silnou roli také paralela obou předpon k německému *ab-*.

Přesto je několik faktorů, které jasnější přiřazování *preč* a *wot-* jako synonym narušují. Nejsilnějším z nich je dynamika vývoje německých předpon, která se u předpony *ab-* projevuje hlavně v čím dále silnější abstrakci: směrový význam *ab-* se v moderní němčině vyjadřuje pomocí jiných předpon, např. *weg-*, *davon-*, *fort-*. Navíc je předpona *wot-* v lužické srbštině polyfunkční – stojí v kalcích více německých předložek. Předpona *preč* má na druhé straně v lužické srbštině několik synonym mezi adverbii. Všechny tyto skutečnosti se projevují i v našem korpusu a mluví proti systematickému začlenění *preč* do systému lužickosrbského slovesného vidu.

V korpusu nacházíme jen takové potenciální vidové páry, které mají směrový význam. Doložena jsou slovesa s bází *ćahnyć*, *hić*, *wjesć* a *brać*.

Doklady s *brać* jako bází (jeden s *preč*, jeden s *wot-*) mají odlišný význam: *preč brać* ‚sebrat‘ vs. *woteběrać* ‚chátrat, hynout‘. V obou případech jde o kalk z němčiny, ale od různých sloves. Navíc má doklad s předponou *wot-* reimperfektivizující sufix, srov. příklady 3 a 4:

- (3) 1728: *Na to won dźefche: Won je prawje Jakob menowany, pŕchetož won je me dwojzy poteptał, moj prjeni narod je won mi wfał, a laj, njetk won tejšch mi moje požonowanje precz berje. A dźefche: nejby da mi žaneho požonowanja ŕkował?*

1976: *Na to praji wón: „Z prawom jeho Jakuba mjenowachu. Hižo dwójce je mje wobšudził. Wón je mi moje prawo přenjorodženého wzał, a nětko je mi žohnowanje wotewzał.“ A dale rěčeše wón: „Njejsy da žane žohnowanje za mnje schował?“*

Lutherbibel: *Da sprach er / Er heisst wol Jacob / denn er hat mich nu zwey mal vntertreten / Meine Erstgeburt hat er da hin / Vnd sihe / nu nimpt er auch meinen Segen. Vnd sprach / Hastu mir denn keinen Segen vorbehalten?*

Gen 27.36

- (4) 1728: *A wotberafche a wumrje wdobrej starofczi dyž bje stary a žiwenja ŕyty, a bu fromadženy kŕwojemu ludu.*

1976: *Abraham wumrě w žohnowanej starobje, zestarjeny a žiwjenja syty, a bu přijaty mjez swojimi swójbnymi.*

Lutherbibel: *vnd nam ab / vnd starb / in einem rüdigem alter / da er alt vnd lebens sat war / Vnd ward zu seinem Volck gesamlet.*

Gen 25.8

Odvozeniny s bází *wjesć* jsou rovněž doloženy pro každou z daných předpon jen jednou. Příklad s *preč wjesć* má neobvyklý slovosled, který by mohl ukazovat na to, že *preč* zde má spíš funkci adverbia:

- (5) 1728: *Davit pak Saulej wotmolwi: Twój wotročk bje paŕtyr ŕwojeho nana wowzow, a pŕchindže law a medžwedž, a wedžifche wowzu precz wot ŕtadla. 1976: Dawid wotmołwi Saulej: "Twój wotročk pase swojemu nanej wowcy; hdyž přindže law abo mjedwjedž a wotnjese sej wowcu ze stadla,*

Luther: *Dauid aber sprach zu Saul / Dein Knecht hütet der schafe seines Vaters / vnd es kam ein Lewe vnd ein Beer / vnd trug ein schaf weg von der Herde.*

1Sam 17.34

Sloveso *wotćahnyć* je v korpusu doloženo jen dvakrát: jednou v kombinaci s odlučitelnou předponou *preč* (*preč wotćahnyć*, Gen 45.24), podruhé s odlišným, lehce abstrahovaným významem ‚stáhnout‘:

- (6) 1728: *Kwaleny bycz ton KNES, ton Boh mojeho knefa Abrahamu, kiż neje **wotczanuł** βwoju βmilnofcz a βwoju wjernofcz wot mojeho knefa, [...]*
 1976: *a rjekny: "Chwaleny budż Jahwe, Bóh mojeho knjeza Abrahamu, kotryž njeje swoju lubosć a swěru wot mojeho knjeza **wzał!** [...]"*
 Luther: *vnd sprach / Gelobet sey der HERR der Gott meines herrn Abraham / dei seine Barmhertzigkeit vnd seine Warheit nicht **verlassen hat** an meinem Herrn / [...]*

Gen 24.27

Jako potenciální vidový pár v našem korpusu tedy zbývá jen *preč hić / woteńć*.

Dokonavý charakter prefigovaných sloves s *wot-* označujících pohyb je na několika místech dost zřetelný, srov. následující příklad se slovesem *wotwalić*:

- (7) 1728: *Woni wotmolwichu: My nemožemy, kiba fo βo wfchitke stadla fromadza, a my ton kamen wot wercha teje studnje **wotwalimy**, a tak te wowzy napowimy.*
 1976: *Wotmolwichu: „Njemóžemy, doniž tu wšitke stadla njejsu. Potom hakle **wotwalimy** kamjeń wot studnje a napojimy wowcy.“*
 Lutherbibel: *Sie antworten / Wir können nicht / bis das alle Herde zusammen gebracht werden / vnd wir den stein von des Brunnenloch **waltzen** / vnd also die schafe trencken.*

Gen 29.8

Ačkoliv není doložen vidový partner k *wotwalić*, víme, že je možné sufigované sloveso – *waleć*, viz následující doklad:

- (8) 1728: *Wopojcze ho, (pŃchetož won je βo pŃcheczwo temu KNESEJ poŃbjenuł,) fo by βo Moab wŃwojich blantach **walaw**, fo by tejŃch Ńa βmjech byl.*

Jer 48.26

Podobné je to u druhého příkladu v prezentu se slovesem *wottorhnyć* – je velmi pravděpodobné, že tu byl k dispozici protoipf. partner *wottorhać* (srov. *roztorhać* v Kla 2.6), pravděpodobnost, že by zde hrála klíčovou roli slovesa s odlučitelnou předponou *preč* při tvoření nedokonavého partnera, je velmi malá.

Méně jasná je perfektivizující funkce *wot-* u kompozit se slovesem pohybu jako bázi (*hić*), která najdeme i v kontextu incidence (9) a rovnostnosti (10):

- (9) 1728: *A jako won **tam dale wottendže**, wulada won dweju druheju bratrow, Jakuba Zebedeoweho βyna, a Jana jeho bratra, wlodži Ńjeju nanom Zebedeom, fo βwoje Ńycze poredžefchtaj, a won Ńawoła jeju.*
 1960: *A jako **wottam dale džěše**, wuhlada dweju druheju bratrow, Jakuba, Cebedejoweho syna, a Jana, jeho bratra, we lódži z jeju nanom Cebedejom, zo swoje syće porjedžachu; a wón jeju zawoła.*
 Lutherbibel: *Vnd da er **von dannen furbas gieng** / sahe er zween andere Brüder / Jacobum den son Zebedei / vnd Johannem seinen bruder / im schiff mit jrem vater Zebedeo / das sie jre netze flickten / Vnd er rieff jnen.*

Mt 4.21

- (10) 1728: *A dyž Jefus **tam prejcz wottendže**, džjefchtaj Ńa nim dwaj βlepaj, taj wołaŃchtaj a džjefchtaj: Ach, ty βyno Dawitowy, βmil βo nadnamaj!*
 1960: *A hdyž Jezus **tam džěše**, džjěštaj za nim dwaj slepaj a wołaštaj: Syno Dawidowy, smil so nad namaj!*
 Lutherbibel: *VND da Jhesus **von dannen furbas gieng** / folgeten jm zween Blinden nach die schrien vnd sprachen / Ah du son Daudid / erbarm dich vnser.*

Mt 9.27

Tyto doklady lze porovnat s výsledky zkoumání současné hovorové lužické srbštiny v Breu (2000:54nn.), podle něhož je možné používat dokonavých sloves i pro vyjádření

současnosti a není možné pomoci vidu rozlišovat incidenci, současnost nebo sled dějů. Na druhé straně lze však pochybovat o tom, jakou roli má v lužické srbštině slovesný vid u prefigovaných sloves pohybu v gramatickém smyslu.

V materiálu jsou též doklady na to, že odlučitelná předpona *preč* neperfektivizuje: pokud je potřeba dokonavé sloveso, přidá se k odlučitelné předponě pevná předpona, srov. následující dva příklady (11 a 12):

(11) 1728: *Na to da mješchnik jemo ton βwjaty, dokaž tam žadyn druhi kljeb nebjesche, hacž jeno ton kljeb prjotk kladženja, kotryž βo precž wfacz dyrbesche pfched tym KNESOM, dyž druhi nowy kljeb hohrje kladženy budž dyrbesche, ton džen, dyž βo precž berijche.*

1976: *Tuž poda jemu měšnik swječeny chléb, přetož njebě tu žanoho druhého chléba hac jenož te wustajene chléby, kotrež so spřed wobliča Jahwy wozmu, zo bychy so na tym dnju, hdyž so wone **wotwozmu**, čerstwe tam položile.*

Luther: *Da gab jm der Priester des Heiligen / weil kein ander Brot da war / denn die schawbrot / die man für dem HERRN auffhub / das man ander frisch Brot auff legen solt des tages da er die **weggenommen hatte**.*

1Sam 21.6

(12) 1728: *A poda βo, jako Jefus teβame pšchirunanja dokonjał bjesche, **sebra** won βo tam **prjecž**.*

1960: *Hdyž bě Jězus tute přirunanje dopowědał, **poda so** wottam.*

Luther: *VNd es begab sich / da Jhesus diese Gleichnisse volendet hatte / **Gieng er von dannen***

Mt 13.53 Podle dokladů v korpusu nelze zjistit významový rozdíl mezi variantami *preč hić*, *woteńć* a *preč woteńć*, na druhé straně ale také nelze tvrdit, že by se sloveso s odlučitelnou nebo pevnou předponou vybíralo přesně podle Lutherova překladu (*preč* stojí pro *von dannen*, *von dannen furbas*, ale i pro *hin*). Vzniká tedy otázka po motivaci výběru z variant.

Mezi 62 příklady s odlučitelnou předponou *preč* a bez pevné předpony je 11 infinitivních tvarů. Zajímavé jsou čtyři imperativy (v Mt 7.23, Mt 16.23, Mt 25.41 se slovesem *hić* a v Jer 5.10 *wzmiće preč*): zdá se, že se autoři zde vyhýbali tvoření imperativu prefigovaného slovesa. Zatímco imperativy s prefigovaným slovesem *wzac* v korpuse nejsou vůbec doloženy, je v něm 66 dokladů pro (*wo*)*zmi(će)*. Pro sloveso *hić* též jasně dominuje tvar *dži(će/taj)* (33x) nebo *pój(će/taj)* (14x) oproti třem tvarům se záporným prefixem (*njeńdž*), dvěma s prefixem *za-*: *zańdž(će)* a devíti doloženým tvarům *přińdž(će)*.

Větší část tvarů v korpusu jsou syntetická préterita, přitom tvoření imperfekta nebo aoristu záleží na tom, zda sloveso (nehledě na odlučitelnou předponu) patří k ipf. nebo pf. – roli zde hrají jen pevné předpony a přípony. Volba vidu je přitom volnější než dle aktuální kodifikace a než v moderním překladu, zdá se, že často jsou slovesa vybrána spíše podle sémantických než podle morfologických kritérií – ipf. a pf. (mechanicky se z nich tvoří imperfekta a aoristy) lze v jedné větě kombinovat. Výběr předpony a báze záleží často na německém ekvivalentu, v moderním překladu se zdá, že volba slovesa s pevnou předponou je často motivována vyhýbáním se strukturnímu germanismu: odlučitelné předpony.

Imperfekta slovesa *preč hić* najdeme např. často v řetězích jednání – kombinované i s aoristy, např.:

(13) 1728: *Poβłuchajcze na druhe pšchirunanje: Jedyn hospodar bjesche, ton płodžesche winizu, a wobrodži ju pplotom, a wucopa we nej prařřu, a natwari turm, a pšchenaja ju winzarjam, a **cženifche prejcz** do druhého kraja.*

1960: *Posluchajće na druhe přirunanje: Běše hospodar, tón nasadža sej winicu, wobhrodži ju z plotom, wukopa w njej winowu jamu, natwari wěžu a přenaja ju winicarjam a **wotpućowa**.*

Lutherbibel: *HOret ein ander Gleichnis. Es war ein Hausvater / der pflantzet einen Weinberg / vnd füret einen Zaun drum / vnd grub eine Kelter drinnen / vnd bawet einen Thurn / vnd thet jn den Weingartnern aus / vnd zog vber land.*

Mt 21.33

Je otázkou, zda zde můžeme mluvit o vidové neutrálnosti sloves *preč hić* / (*preč*) *woteńć*, nebo zda kombinace aoristu a imperfekta v narativních textech má ještě jinou, dosud neodhalenou funkci (srov. např. Esvan, v této publikaci o podobném fenoménu v češtině).

Mezi starým a moderním překladem Bible vznikla řada vidových rozdílů: tak najdeme ve 4 příkladech za dokonavé *woteńć* ve starém překladu v moderním překladu nedokonavý tvar:

(14) 1728: *A wotendže, a βynu βo nafdala napscheczziwo njemu, tak daloko jako njedže se schippom jedyn zylicz może, pschetož wona džesche: Ja nemožu ladacz na wumreczje teho mlodzenza. A βynu βo napscheczziwo njemu, a posbjenu βwoj loβ, a plakaſche.*

1976: *Sama džěše wona dale a sydže so njedaloko napřečo njemu. Praji sej mjenujcy: „Njemóžu přihladować, kak hólč mrěje!“ Tak sedžeše napřečo njemu, a hólč poča wótre plakać.*

Lutherbibel: *vnd gieng hin vnd satzte sich gegen vber von ferns eins Bogenschos weit / Denn sie sprach / Jch kan nicht zusehen / des Knabens sterben. Vnd sie satzte sich gegen vber / vnd hub jre stimme auff vnd weinet.*

Gen 21.16

Motivace pro výběr jiného tvaru byla v tomto případě zřejmě lexikální: Zatímco *preč hić* / *woteńć* v moderní hornolužické srbštině znamená úplné opuštění místa, není zde takový význam podpořen kontextem a změna na (*dale*) *hić* v moderním překladu proto oprávněná.

Opačný případ – dokonavé sloveso v moderním překladu pro finitní tvar *preč hić* nebo jinou nedokonavou odvozeninu s *preč* ve starém překladu je v korpusu doložen častěji. 43 příkladům s *preč* ve směrovém významu a s nedokonavým simplexem ve starším překladu odpovídají v moderním překladu 16x sloveso s předponou *wot-*, 7x s jiným prefixem, srov. následující přehled:

14x *hić* → 9x (*wottam*) *woteńć*, *wotćahnyć* (*zminyć so*, *wottam ćahnyć*, *dale ćahnyć*, *podać so*)

11x *ćahnyć* → *wotpućować*, 2x *wotsalić so* (*wućahnyć*, *podać so*, *póńdže*, ipf. slovesa)

8x *być* → (*zańć*, *wuńć*, ipf. slovesa)

2x *brać* → 2x *wotewzać*

2x *lećeć* → 2x *zhubić so* (ipf)

ćěrić → *zbobyć skót* (pf)

ćiskać → *wumjetać*

dyrbjeć → *chybí*

kradnyć → *ćeknyć*

měć → *ćeknyć*

wjesć → *wotnjesc*

Často stojí tyto tvary v řetězích jednání, v nichž se ve starším překladu střídají aoristy s imperfekty, zatímco moderní překlad je vidově homogenní, např.:

(15) 1728: *Na to da jemu Jakob kljeba a fokowe warenje, a won jydžifche a pijesche, a stanuwſchi džjesche precz, tak sazpi Esau βwoj prjeni narod.*

1976: *Na to da Jakob Ezawej chléb a čóčki. Tón so najě a napi, stany a woteńdže. Tak malo wažeše sej Ezaw prawo přenjorodženeho.*

Lutherbibel: *Da gab jm Jacob brot vnd das Linsengericht / Vnd er ass vnd tranck / vnd stund auff vnd gieng dauon / Also verachtet Esau seine Erstgeburt.*

Gen 25.34

(16) 1728: *A Davit ſtaže a džjeſche precž: Jonathan pak džjeſche do teho mjeſta.*
1976: *Po tym so Dawid zebra a woteńdže, Jonatan pak wróci so do města.*
Lutherbibel: *Vnd Jonathan macht ſich auff vnd kam in die Stad.*

1Sam 20.43

(17) 1728: *A won položi ruzy nanje, a džjeſche prjecž.*
1960: *A wón položi ruce na nje a woteńdže.*
Lutherbibel: *Vnd leget die Hende auff ſie / vnd zog von dannen.*

Mt 19.15

7 Závěr

Odlučitelná předpona *preč* je do slootovorného systému integrována příliš málo na to, aby se systematicky účastnila tvoření nedokonavých sloves. Jediný potenciální vidový pár je *preč hić / (preč) woteńć*, v textech však ukazuje jen slabou gramatickou vidovost.

Při (ne)užívání předpony *preč* ve starší i v moderní hls. hraje větší roli vliv německých ekvivalentů a lexikální úvahy. Vidový systém ve starší hornolužické srbštině je navíc zřejmě málo gramatikalizovaný, proto je málokdy potřeba vytvořit ipf. protějšek k prefigovaným slovesům.

Otevřenou otázkou zůstávají příklady v narativních textech, v nichž se střídají tvary dokonavé (aoristové) s nedokonavými (imperfektními): Větší korpus narativních textů by měl ukázat, zda je volba vidu, a tím i tvary syntetického préterita, náhodilá, nebo zda má funkční distribuci podobnou jako v češtině (srov. Berger, v tisku).

LITERATURA

BAYER, M. (2006): *Sprachkontakt deutsch-slavisch. Eine kontrastive Interferenzstudie am Beispiel des Ober- und Niedersorbischen, Kärntnerslovenischen und Burgenlandkroatischen*, Berlin

BERGER, T. (v tisku): Eine ungewöhnliche Verwendung des Aspekts im Tschechischen – der imperfektive Aspekt in Handlungssequenzen, vyjde In: *Zeitschrift für Slawistik*

BRANKAČKEC, K. (2008): Syntetické préteritum v hornolužických novinách J. B. Dejky (1809 – 1812), In: A. Gálisová/ A. Chomová. (eds), *Varia XV. Zborník materiálův z XV. kolokvia mladých jazykovedcov (Banská Bystrica – Tajov 7. – 9. 12. 2005)*. Bratislava, 74 – 87

BRANKAČKEC, K. (2009): *Verbalpräfixe im Obersorbischen. Verbpartikeln im älteren Sorbischen und ihre Entsprechungen im modernen Sorbischen*, Nepublikovaná disertace, Praha

BRANKAČKEC, K. (v tisku): Irregular Aorist- and Imperfect Forms in Older Upper Sorbian and Upper Sorbian Aspect, In: *Sborník konference “Verbal aspect in the Slavic languages” 2012 v Bukurešti*

BREU, W. (2000a): Der Verbalaspekt in der obersorbischen Umgangssprache im Rahmen eines ILA-Modells, In: Breu, W. (ed.): *Slavistische Linguistik 1999*, München, 37–76

BREU, W. (2000b): Zur Position des Slavischen in einer Typologie des Verbalaspekts (Form, Funktion, Ebenenhierarchie und lexikalische Interaktion), In: Breu, W. (ed.): *Probleme der Interaktion von Lexik und Aspekt (ILA)*, Tübingen

BRIJNEN, H. (2000): German Influence on Sorbian Aspect: The Function of Directional Adverbs, In: Gilberts, Dickey et al (eds.): *Languages in contact. (Studies in Slavic and General Linguistics, 28)*, Rodopi, Amsterdam, Atlanta, 67–71

- ESVAN, F. (2013): Ke střídání vidu při vyprávění v češtině, In: sborník z konference Gramatika a korpus 2012. Gaudeamus, Univerzita Hradec Králové
- FLEISCHER, W. – Barz, I. (2007): *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Unter Mitarbeit von Marianne Schröder*, 3., unveränderte Auflage, Tübingen
- KÜHNOLD, I. – WELLMANN, H. (1973): *Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache, Erster Hauptteil: Das Verb*, Düsseldorf
- MICHALK, S. (1959): Über den Aspekt in der obersorbischen Volkssprache, In: Zeitschrift für Slawistik 4, 241–253
- MICHALK, S. (1961): Die sogenannten Doppelzeitwörter in der sorbischen Volkssprache In: Zeitschrift für Slawistik 6, 1–42
- MICHALK, S. (1962): Der Einfluß des Deutschen auf die Stellung des Verbum finitum im sorbischen Satz, In: Zeitschrift für Slawistik 7, 232–262
- SCHOLZE, L. (2007): *Das grammatische System der obersorbischen Umgangssprache*, Konstanzer Online-Publikations-System (KOPS), <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bsz:352-opus-32217>
- ŠČERBA, L.V. (1915): *Восточнолужицкое нарѣчіе, Петроград*, Fotomechanischer Neudruck (hrsg. von H. Schuster-Šewc), Bautzen 1973
- ŠIMEČKOVÁ, A. (1994): *Untersuchungen zum 'trennbaren' Verb im Deutschen I*, Praha
- ŠIMEČKOVÁ, A. (2002): *Untersuchungen zum 'trennbaren' Verb im Deutschen II*, Praha
- TOOPS, G. (1993): Lexicalization of Upper Sorbian Preverbs: Temporal- Aspectual Ramifications and the Delimitation of German Influence, In: Germano-Slavica VII/VIII, 3–22
- TOOPS, G. (2001a): Aspectual Competition and Iterative Contexts in Contemporary Upper Sorbian, In: Journal of Slavic Linguistics 9/1, 127–154
- TOOPS, G. (2001b): The Grammar of „Paraphrastic Imperfectives“ in Latvian and Upper Sorbian, In: Slavic and East European Journal Vol. 45, No 1, 96–114
- WERNER, E. (2003): *Verbalaffigierung im Obersorbischen*, Bautzen
- WEXLER, P. (1972): A Mirror Image Comparison of Languages in Contact: Verbal Prefixes in Slavicized Yiddish and Germanicized Sorbian In: Linguistics 82, 89–123
- WÖLKE, S. (2005): *Geschichte der sorbischen Grammatikschreibung*, Bautzen

Překlady bible:

1728	Biblija, to je cyłe Swjate pismo Stareho a Noweho zakonja ... do hornjeje lužiskeje serbskeje řeče přeložena. Budyšin 1728, Hrsg. von Serbski institut / Serbska centralna biblioteka, Budyšin 2003
Stary zakon 1973	Swjate Pismo Stareho Zakonja II. Powučne a profetiske knihi, LND Budyšin
Stary zakon 1976	Swjate Pismo Stareho Zakonja I. Stawizniske knihi, LND Budyšin
Nowy zakon 1966	Swjate Pismo Noweho Zakonja, LND Budyšin
Psalmy 1968	Swjate Pismo Stareho Zakonja kniha psalmow, LND Budyšin
Matej 1960	Sćenje po swjatym Mateju, Budyšin
Lutherbibel 1545	2. Ausgabe, Directmedia, Berlin 2004, Digitale Bibliothek Band 29